

**1925 Ulusal
Başkaldırısı**
—ÖZEL EK—

70. YILINDA 1925 HALK HAREKETİ

- DESTNİVİSA NAMEYA ŞÊX SE'İD
- ŞEYH SAİD VAKFI BAŞKANI
KASIM FIRAT'LA SÖYLEŞİ
- MR. TEMPLETON OLAYI VE 1925
AYAKLANMASI
- 1925 KÜRT ULUSAL BAŞKALDIRISI

DESTNIVÎSA NAMEYA ŞÊX SE'ÎD (1925)

Nameya ku hûn dê li jêrê bixwînin, nameyeke Serekê Serîhildana Pîranê ya 1925'an Şêx Se'îd e. Ev name, di dema serîhildanê de bi destê Şêx Se'îd hatiye nivîsîn û ji Şêx 'Evdirehîm û Îsmail Efendî re hatiye şandin. Herwekî ji fotokopiya wê jî diyar e, 'eslê nameyê bi Tirkî ye. Nameya Şêx Se'îd, piştî 1925'an, yanî piştî 69 salan, cara pêşîn digihîje nîfşê nû.

Ev name di dema serîhildanê de ketiye destê eskerê Tirk û qopya wê di rojnameya Vakit a wê demê de hatiye çapkirin.¹ Li gor vê rojnameyê, lekeyên ku li ser nameyê xuya dikin, lekeyên xwîne ne. Kaxîza nameyê, ji daîreyeke cendirmeyên Tirkan -ku ketiye destê Kurdan- hatiye girtin. Ji xwe cihê ku destnivîsa şêxê şehîd diqede ev peyvên "Tirkî" xûya dikin:

- Jandarma ... Kumandanlığı
- Aded (?)
- Cevab
- Tarih
- Numrosu

Ev peyvên Tirkî, di'eslê kaxizê de hene (merbû'in).

Navê çend kesên navdar di vê nameya Şêx Se'îd de derbas dibe. Wek Şêx Eyub (Sêwreg), Şêx Sîrac (Pîran), Salih Beg (Hênê) û Mehmed Emîn Odabaşî (Sêwreg). Me derheqê van kesan de di beşê notan de hin agahdariyên kurt dan.

Wergera Nameyê:

Bi alîkariya Xwedê te'ala

Ji birayê min Şêx 'Evdirehîm û ² 'ezîzê min Îsmail Efendî re ³ Min nameya we ya bi tarîxa 19 Şa'ban 1343'yan (Adar 1925), roja îne, se'et di çaran de girt. Nameya Şêx Mehmed Reşîd Efendî jî pê re bû. We derheqê hatina Bozan Axa⁴ û Şêx Eyub Efendî⁵ bo Qerebaxçeyê⁶ de nivîsandiye û [we nivîsandiye ku] ew li benda hevdudîtina me ne. Ser seran û ser çavan ez dê bihatama ziyareta wan. Lê min nuh da Reşîd Axa tevî sed peyayî şand Cepha Rojhelatê, [gundê] Simaqî⁷ û îro jî îşallah 'eşîra Têrkan⁸ tê, ez wan jî bişînim cepheyê. Min Şêx Tahîr û Şêx Sîrac⁹ ji bo civandina eskeran şandin, hîn nehatine. Min Şêx Munîr şand Zoxbirîm¹⁰ û Mehemedyan¹¹ û alî rojhelatê, hîn nehatine. Min Salih Beg¹² û Mehdî Efendî¹³ şandin Licê,

Şîreta min li hemî eskerên me, bila bi sebr û sebat bin û bi şerî'eta pak 'emel bikin. Nebe ku eskerên me mal û pezê Misilman û efendiyan bi zorê ji wan bigrin, talan bikin. Lê ji bo zexîreyê min ji we re di nameya berê de jî nivîsand, heke pir pêwîstî hebe bila ji 'embarekê bi destê merivekî emîn û muhasib, bi defter (belge) erzaq derxin bidin. Paşê heke Xwedê te'ala nesîb bike, em dê 'eynî tiştî yan jî buhayê wî li wan vegeirînin.

hîn nehatine. Îşev li Licê ne. Îşallah heke ew hatin, piştî bi rêkûpêkkirina vî aliyî ez bi alî we de tîm û Bozan Axa û Şêx Eyubî dibînim. Şîreta min li hemî eskerên me, bila bi sebr û sebat bin û bi şerî'eta pak 'emel bikin. Nebe ku eskerên me mal û pezê Misilman û efendiyan bi zorê ji wan bigrin, talan bikin. Lê ji bo zexîreyê min ji we re di nameya berê de jî nivîsand, heke pir pêwîstî hebe bila ji 'embarekê bi destê merivekî emîn û muhasib, bi defter (belge) erzaq derxin bidin. Paşê heke Xwedê te'ala nesîb bike, em dê 'eynî tiştî yan jî buhayê wî li wan vegeirînin. Ez ji Mîrê Sadiq Begî¹⁴ re, ji Mîrê Hamid Begî¹⁵ û ji mîrên Gêlê¹⁶ re, ji birayê Zulfîqar Axa Mehemed Reşîd Efendî re, ji Şewqî Efendî û Mecîd Axa re, ji hemî mucahidên Îslamiyê re silav û du'a dikim; wesiyet û şîretan li hemîyan dikim ku ji şerî'eta Mehemedî dernekevin. Li gor ku em dibihîzin axayên ku bi hev re hatine, ji Çermûgê hatine. Gelo rast e yan ne rast e? Bi me bidin zanîn. Xwedê te'ala hîlekariya Mehmed Emînê¹⁷ Mehmed Efendî Odabaşî bike...¹⁸ wî û dilê wî bi îman û mîrxasiya dînî tije bike. Û heke di îradeya ezê li ya wî de qebûlkirina rêya rast ne qedera wî ye, [Xwedê te'ala] di cî de wî qebr û perîşan bike; Îslamê ji xirabiya wî emîn bike. Heke mimkûn e bi şêwr û tifaqê, bi şev, li 'Elîbardaqê¹⁹ bê deng û beng bavêjin ser eskerên Tirkan. Heke ne mimkûn e, texîrkirina wê hîn bi xêr e. Û bila eskerên me dora rîya Sêwregê bigrin.

Roja Îne, se'et 5
19 Şa'ban 1343 (1925)

Xadîmu'l-mucahidîn²⁰
Mehemed Se'îdu'l-Neqşîbendî

Niha min ji 'Evdil'ezîz Begê Şahabî²¹ nameyek girt. Hêzek, ber bi

Sêwregê, bi hawara Diyarbekirê de tê. Gelo raste, derew e? Zû xeber bidin me.

Mehemed Se'îd

Yê ku ji Tirkî wergerandiye:
M.Malmîsanîj

¹ Vakit, 27 Nisan 1341, S. 1-2

² Şêx 'Evdirehîm: Birayê Şêx Se'îd e.

³ Îsmail Efendî: Serekê hêzên Şêx Se'îd bû ku ber bi Sêwregê çûbûn.

⁴ Bozan Axa: Serekê eşîra Îzolî bû. Demekê li gundê Poro -gundekî Bozovayê- dima

⁵ Şêx Eyub Efendî: Şêx Mehemed Eyub, kurrê Şêx Xalid e. Bi gunehkarkirina alîkarbûna serîhildana Şêx Se'îd, di 1925'an de dema ku 41 salî bû bi qerara Mehkema Îstîqlalê (Şark Îstîklal Mahkemesî) li Diyarbekirê hat bidardekirin. Şêx Mehemed Eyub şêxê hêla Qerebaxçeyê (nêzî Sêwregê) bû û li Sêwregê şûbeyaya Terakkîperver Cumhuriyet Firkasi vekiribû, demekê serekê vê şûbeyê bû.

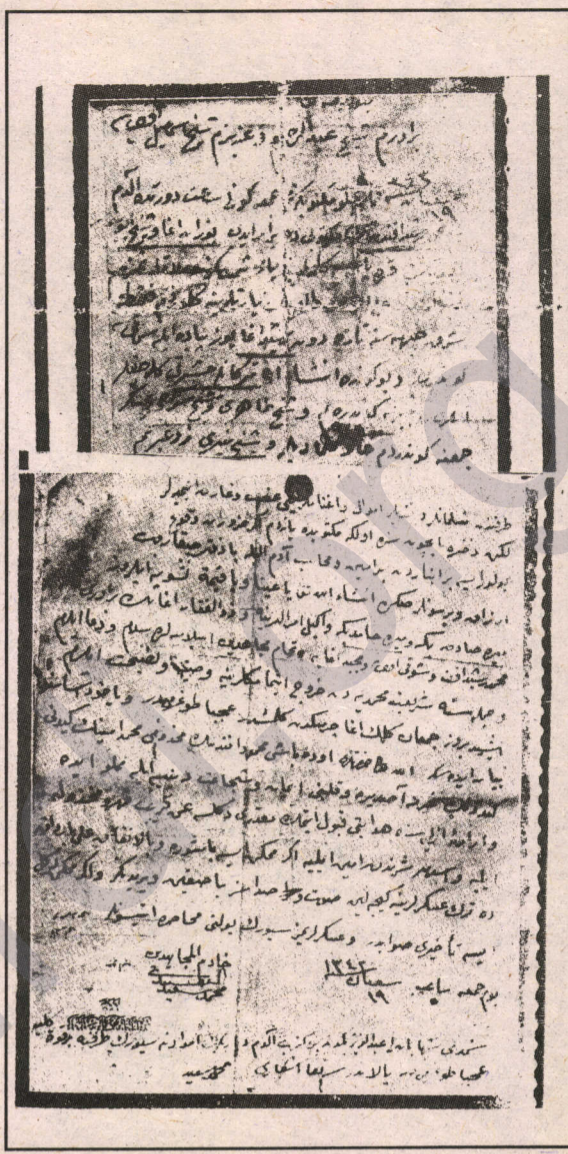
Li gor ku rojname Vakit dinivîse, Serekê Belediyeya Sêwregê Mehmed Emîn Odabaşî, Şêx Mehemed Eyub îxbar kiriye û derheqê wî de agahdarî daye dewletê (Vakit, 24 Nisan 1925).

⁶ Qerebaxçe: Gundekî Sêwregê ye.

⁷ Simaqî: Gundekî Diyarbekirê ye (dewletê navê wî kiriye Erimlî).

⁸ 'Eşîra Têrkan: 'Eşîreke Kurdan e ku li Bakurê Diyarbekirê dijî,

⁹ Şêx Sîrac: Ji Şêxmalanê (gundekî Pîranê) ye. Paşnavê malbata wî Ensarioğlu ye. Meb'ûsê DYP Mehmet Salîm Ensarioğlu, biraziyê Şêx Sîrac e.

¹⁰Zoxbirîm: Gundekî Hezroyê ye (dewletê navê wî kiriye Kirmataş).

¹¹Mehemedyan: Gundekî Diyarbekirê ye (dewletê navê wî kiriye Arkbashi).

¹²Salih Beg: Mebest jê Salih Begê Hêneyî ye.

¹³Mehdî Efendî: Birayê Şêx Se'îd e.

¹⁴Mîrê Sadiq Beg (Mîreyê Sadiq Beg): Mîrê, kurrê Sadiq Beg e û ji Gêlê ye.

¹⁵Mîrê Hamid Beg (Mîreyê Hamid Beg): Mîrê, kurrê Hamid Beg e û ji Gêlê ye.

¹⁶Gêl: Qezayeke Diyarbekirê ye, Egil.

¹⁷Mehmed Emîn [Odabaşî]: Serekê Belediyeya Sêwregê, Qumandarê Hêzên Millî (Kuva-yi Milliye Kumandanı) û di dema serîhildana Şêx Se'îd de alîkarê Tirkan bûye. Li gor ku rojname Vakit dinivîse, wî Şêx Mehemed Eyub îxbar kiriye û derheqê wî de agahdarî daye dewletê (Vakit, 24 Nisan 1925).

¹⁸Li vir kelîmeyek nehat xwendin.

¹⁹Elîbardaq: Gundekî Diyarbekirê ye.

²⁰xadîmu'l-mucahidîn: Xizmetkarê mucahidan

²¹Şahaban: Gundekî Diyarbekirê ye (dewletê navê wî kiriye Sivritepe).

* Ev nivîs ji kovara "ÇIRA" yê -Kovara Komaleya Nivîskarên Kurd li Siwêdê- hatiye sitendin. (Roja Medya)

**Kasım
Fırat:**

Şeyh Said Hareketi Ulusal Bir Harekettir

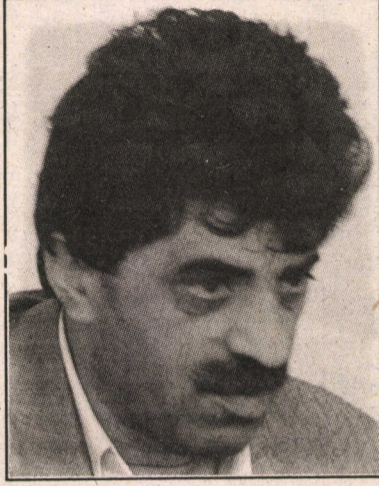
Şeyh Said Vakfı Başkanı ve Şeyh Said'in torunu Kasım Fırat'la, Şeyh Said Vakfı'nın çalışmaları ve 70. yıldönümü vesilesiyle 1925 Halk Hareketi üzerine yaptığımız söyleşiyi hazırladığımız "özel dosya" kapsamında okuyucularımıza sunuyoruz. Kasım Fırat, Şeyh Said'in 1925 Hareketi'ne katılan oğlu Şeyh Ali Rıza oğludur.

Medya: Şeyh Said Vakfı'nın kuruluş süreci, çalışmaları, bugünkü konumu ve amaçları hakkında bilgi verir misiniz?

Fırat: Vakfın kuruluşu, 1993'ün başlarında gerçekleşti. Bizim Diyarbakırlı bir hoca var; Nuh Hoca. Ulu Camii'de müezzinlik yapıyordu. Şu an İstanbul'da bir yerde derkenar olmuş, kendi maişetiyle uğraşiyor. Onunla beraber 1992 yılında Şeyh Said anısına bir mevlüt verelim düşüncesiyle yola çıktık. Birtakım çevrelerle görüştük. Türk, Kürt, İslami kesimler, Kürt sosyalist çevrelerle de çeşitli temaslarda bulunduk bu konuda. Tabii bu mevlüt düşüncemiz pek kabul görmedi. Bir katliam, bir provakasyon olabilir kaygısıyla vazgeçtik. Daha sonra bu düşüncelerimizi vakıf çalışmalarına dönüştürdük. Bütün Kürt siyasi çevreleri; Şeyh Said Hareketi'nde şehit olan insanların torunları, akrabaları, tümü bu düşüncemizi benimsediler. Mutlaka bu yapılmalı; içinde yer alacağız, çalışacağız, destekleyeceğiz dediler. Bir sene boyunca İstanbul'da belli aralıklarla çeşitli toplantılar yaptık; bu toplantılara hemen hemen bütün Kürt kesimlerinden insanlar katıldı; İslamcısından sosyalistine kadar.

Bu toplantı ve görüşmelerin neticesinde 1993'ün sonlarında fiilen vakfın kurulmasına karar verildi. 200 kişiden fazla insanla görüştük. Bazıları çekildi, bazıları katılmadı. Kimileri, örneğin Medya Güneşi, Hevdem ve Özgür Ülke'nin içinde yer aldığı bir vakıftan çekindiler, katılmadılar. En sonunda 43 kişi kaldı. Bu kalan insanların tümü de mümtaz, mazlumun zalime karşı mücadelesine inanmış ve meselenin bilincinde olan kişilerdi. Vakfımızı resmen tescil ettirmek için, gereken bütün formaliteleri tamamladık, paralarımızı yatırdık. Dava açtık; davamızı da Beyoğlu 2. Asliye Hukuk Mahkemesi kabul etti. Tabii bu arada Vakıflar Genel Müdürlüğü, Şeyh Said adına ve vakfın kuruluş amacına karşı çıktığı için, vakfın tescili reddedildi. Şu ana kadar da, Şeyh Said isminden korktukları için vakfı tescil etmediler. Ancak biz hukuken, kendi insani ve evrensel hukukumuz bakımından kurulmuşuz.

Bu arada, ben kendimize yönelik, yani vakfın idarecilerine yönelik bir şeyler söylemek istiyorum. Biz daha cesaretle ve özveriyle çalışmış olsaydık, bu vakfı şimdi çok daha ileri bir

Şeyh Said hareketi, bir halk Hareketi'dir. Ancak, Şeyh Said'i harekete geçiren dindir. Yani müslümanlıktaki hümanizmdir. Şeyh Said, Mustafa Kemal'in 1924'te yaptığı anayasaya karşı koydu. Bu anayasanın temel çerçevesi, Kürt halkını ve onun ulusal haklarını inkar ediyordu, ki Şeyh Said Hareketi'nin evveliyatı var. Bence Şeyh Said'i manevi ve entellektüel anlamda etkileyen faktör din faktörüdür. Ancak Şeyh Said Hareketi ulusal bir harekettir, Kürt halk hareketidir. Şeyh Said Hareketi'ni, sadece dini bir hareket olarak değerlendirmek çok yanlıştır.

düzeve getirmiştik. Ancak maalesef gereken çaba ve özveriyi sağlayamadık. Biz, vakıf kurucuları ve yöneticileri olarak hep birtakım kaygılarla birbirimizin şevkini kırdık. Biliyorsunuz, ilk defa Şeyh Said Vakfı nezdinde, bu kadar değişik görüş ve inançta insan biraraya geldi; bunun ikinci bir örneği yoktur. Hatta kendi aramızda şöyle bir karar aldık. Kadı Muhammed'in ailesinden, Barzani ailesinden, Seyyid Rıza ailesinden, Bedirxanlar ailesinden, böyle tarihi Kürt şahsiyetlerinin tümünün ailelerinden sembolik olarak birer kişiyi vakfın fahri üyesi yapacağız. Gerçekten, bu yönüyle Şeyh Said Vakfı Kürt halkı için çok bütünleştirici bir işleve sahiptir. Bu nedenle bu vakfa çok önem vermek lazım. Elbette, önümüzdeki temel engel, bugünkü devletin resmi ideolojisi ve Kürdistan'da uyguladığı mezalim ve Kürtler'e ilişkin soykırımcı politikasıdır. Ancak vakfın bir türlü işlevsel olmaması konusundaki ikinci husus, bizim kendi kusurumuzdur. Çünkü bu vakıf çok iyi hizmetler yapabilir. Kürtler arasındaki kardeşlik duygusunu ve bilincini pekiştirebilir ama bir türlü yapamadık.

Medya: Peki bu konuyu biraz daha açar mısınız? Vakıf yönetiminden kaynaklanan eksiklikler nelerdir? Genel olarak ne tür sorunlar yaşıyorsunuz?

Fırat: Şimdi vakıf yönetiminde dört arkadaşımız, zorunlu birtakım nedenlerden dolayı ortada yoklar. Ayrıca vakfın yönetiminde yer alan insanların çoğunun neredeyse beş yerde görevi var. Yani Kürt Hak ve Özgürlükler Vakfı'ndadır. MKM'dedir, gazetededir. Aynı anda bir sürü görevi var. Benim anlamadığım bir nokta ise; bazılarının çekingenliğidir. İş yapmaktan çekiniyorlar. Yok hakkımızda birtakım menfi şeyler söylenecek gibi bazı garip şeyler söylüyorlar. Oysa vakfın bize verdiği birtakım yetkiler var. O yetkilerimizi kullanamıyoruz. Vakıf için para toplayamıyoruz. Henüz bir yer temin etmiş değiliz.

Medya: Bunları aşma yönünde bir çalışmanız var mı?

Fırat: Evet var. Mart sonu itibarıyla vakıf yönetimini toplamak ve bir kurucular kurulu toplantısı yapılması yönünde karar almak istiyoruz. İcabında, fazla verimli olmayan arkadaşlarımızın yerine daha aktif olabilecek, daha verimli insanları yönetime getireceğiz. Bu, yönetim kurulu'nun ortak kararıdır. Bizden kaynaklanan eksiklikleri yakın bir zamanda aşacağız. Tabii bir bakıma çalışmalarımızı engelleyen mahkemedir. Mahkeme bize bu vakfın ismini ve kuruluş amacını değiştireceksiniz; aksi takdirde resmîyetini kabul etmeyiz diyor. Ancak vakfın varlık nedeni zaten bu amaç ve bu isimdir. Şeyh Said Vakfı olarak, Şeyh Said'in anıt mezarını yapmak, Şeyh Said Hareketi'ne ilişkin bilgi ve belgeleri toplayarak hareketin tarihini araştırmak, Şeyh Said'in yaşadığı yöreyi araştırmak, kültürel faaliyetlerde bulunmak, muhtaç olan insanlara eğitim olanağı sağlamak, aşevi ve sağlıkevleri açmak gibi amaçlarımız var. Şeyh Said Vakfı'nın amacı budur. Tabii biz de bu isim ve bu amaçların dışına çıkmayız. Muhtemelen mahkemeden bilirkişi isteyeceğiz. Yani biz sonuna kadar götüreceğiz bu işi. İşlerimiz henüz bu seviyede. Ben, Şeyh Said ailesinden ve onun şehit edilen arkadaşlarının ailelerinden son derece müştekiyim. Bu meseleye en ufak bir katkıda bulunmadılar.

Medya: Sözüünü ettiğiniz kişilerin bu çalışmadan uzak durmasının nedenleri sizce neler olabilir?

Fırat: Esas nedeni, devlet güçleri tarafından uygulanan sürekli baskıdır. Hatta vakfın üyesi olan, şehit ailelerinden iki arkadaşımız polis tarafından sürekli taciz edilmektedir. Bu arkadaşlarımız defalarca gözaltına alındılar, sorguya çekildiler. Ne işiniz var bu vakıfta, neden kurdunuz? sorularıyla, sizi yaşatmayacağız gibi tehditlerle karşı karşıyadırlar. Tabii birçok insan buna benzer durumları önceden bildiği için, yanaşmaktan korkuyor. Bazıları da resmi ideolojinin nimetlerinden yararlandıkları için rahatlarını bozmak istemiyorlar. Bu vakfa veya buna benzer çalışmalara yakınlık gösteren her insanın şöyle veya

böyle hayatı tehdit altına giriyor. Örneğin, İskender Çeçen arkadaşımız vakfın üyesi olduğu için, sürekli takip ve taciz ediliyor. Çeşitli yerlerde birkaç tane yazıhane açtı. Yazıhaneleri polis tarafından dağıtıldı. Kendisi tehdit edildi. Defalarca karakola götürüldü, işkence edildi. Kartal'da iki tane yazıhanesine on gün karakol kürdular. Şu an bu arkadaşımız kaçıyor.

Medya: Vakıf çalışmalarından dolayı, siz herhangi bir baskıyla karşılaşmış mı?

Fırat: Direk benden bir şey sordukları yok. Beni başkalarından soruyorlar. Bu da beni tedirgin ediyor. Kapımda meçhul arabalar ve insanlar duruyor. Adresim bilindiği halde kapımın hemen karşısındaki adresten soruyorlar beni. Bunlardan rahatsız oluyorum. Birkaç defa arabayla takip edildim. Hatta bugüne kadar ölmemişsem, çok tedbirli davrandığım içindir. Ankara'dan İstanbul'a kadar peşime takıldılar. DEP Merkez Yönetimi'ndeydim. DEP'in bir toplantısından dönerken, eminim ki bizi öldürmek için peşimize takıldılar; fakat biz çok daha süratli ve tedbirli davranarak ölümü atlattık. İstanbul'un içinde, birkaç kez buna benzer şeyler başıma geldi. Hatta bir keresinde kaza pahasına kurtulduk. Ayrıca tüm girişimlerime rağmen bana pasaport vermiyorlar. Tabii bunların tümü beni tedirgin ediyor. Ancak her şeye karşın, ben bu konudaki çalışmalarımın vazgeçmeyeceğim. En ufak bir tereddüt göstermem, çalışma konusunda. Çünkü şuna inanıyorum: Adına vakıf kurduğumuz kişi ve onun mücadelesi, bu alandaki bütün çalışmalar, insanlığa ve kardeşliğe hizmet eder.

Vakfa ilişkin sorunlarımız çoktur. Ben önce bu vakfı kuran bütün sağduyulu insanlarımızı göreve çağırıyorum: Gelin, bize düşen görevi yerine getirelim, daha aktif çalışalım. Bireysel, yahut birtakım "çevre"sel kaygılarımızı çalışmalarımızı engelleyecek şekilde öne çıkarmadan, bu vakfa bir işlevsellik kazandıralım. Vakfımız, mazlumların mücadelesi için, özellikle Kürdistan halkı için birleştirici olabileceği gibi, hakemlik vasfına da sahip olabilir.

Medya: Biliyorsunuz Şeyh Said Hareketi'nin 70. yıldönümünde bulunuyoruz. Hem vakıf başkanı ve hem de merhumun torunu olmanız bakımından konuyla yakından ilgili birisiniz. Karakteri itibarıyla hareketi nasıl değerlendiriyorsunuz?

Fırat: Şeyh Said hareketi, bir halk Hareketi'dir. Ancak, Şeyh Said'i harekete geçiren dindir. Yani müslümanlıktaki hümanizmdir. Şeyh Said, Mustafa Kemal'in 1924'te yaptığı anayasaya karşı koydu. Bu anayasanın temel çerçevesi, Kürt halkını ve onun ulusal haklarını inkar ediyordu, ki Şeyh Said Hareketi'nin evveliyatı var. Daha önce, 1919'larda, Kürt aydınları ta-

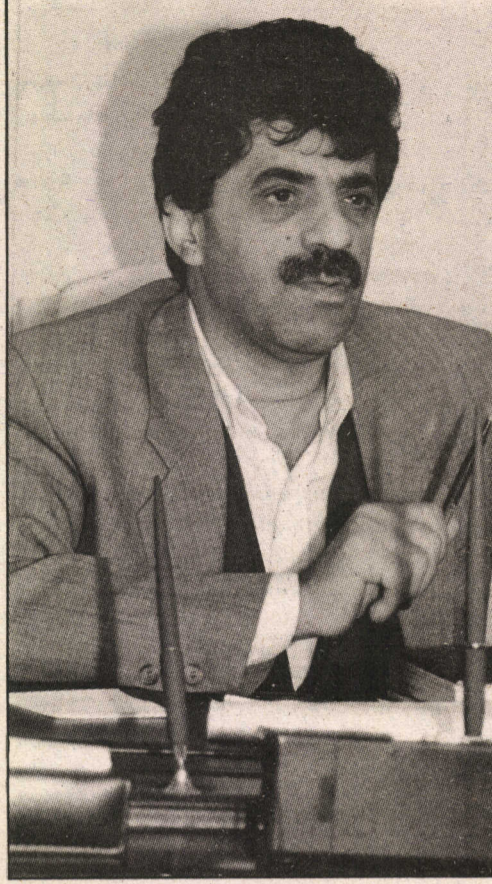
rafından kurulan çeşitli dernek ve cemiyetler, Kürt ulusuna hitabeden yayınlar var. Değişik şekillerde de olsa bir ulusal mücadele var. Daha önce Sevr Anlaşması, Sevr'den sonra Lozan Antlaşması; daha sonra 1923'te Cumhuriyet'in kurulması ve hemen akabinde 1924 Anayasası'nın çıkarılması ve artık bu anayasayla birlikte, Türkiye'de herkes Türk'tür anlayışı dayatılıyor. Türkiye'de herkes Türkçe konuşmak mecburiyetindedir. Yani kurulan Cumhuriyet'e, yasal düzenlemesiyle, tamamıyla Kürtleri yok sayan, Kürt ulusal kimliğinin eritilmesini öngören bir süreç başlıyor. Artık bu noktadan sonra Kürt halkı harekete geçmek zorunda kalmıştır; silinip yok olmamak için. Şeyh Said bu süreci kabul etmiyor. "Kılık kıyafet devrimi" gibi saçmalıklar da Şeyh Said'e ters geliyordu. Çünkü Kürt halkı müslümandır ve ulusal bir kıyafeti var. Şalvar da giyecek, camiye namaz kılmaya da gidecek. Artık bütün bunlardan sonra Şeyh Said diyor ki, eğer biz cihada başlamazsak, Allah mahşer gününde bunun hesabını bizden soracak. Şeyh Said, dini inancını, yani İslami hümanizmini, mazlum Kürt halkının haklı davasıyla bütünleştiriyor. Ve bu inançla mücadeleye başlıyor. Yani Şeyh Said çok mümin ve Muhammedi kişiliğe bağlı olduğu için, halkına yapılmak istenen zorbalığı kabul etmemiştir. İnsanın kimliğine, malına, dinine, namusuna tecavüz edilirse, el uzatılırsa, insanın böyle bir duruma seyrirci kalması affedilemeyecek bir şeydir. Şeyh Said'in inancı, dini kişiliği böyleydi. Hep mazlumun yanında, haklının yanında, zorbalığa ve haksızlığa karşı mücadele vermektir onun düşüncesi. Kaldı ki; zulme, haksızlığa uğrayan, mazlum olan kendi halkıydı. O halde Şeyh Said'in yapacağı şey, kendi dini inançları doğrultusunda halkın haklı davası için savaşmaktı.

Medya: Şeyh Said, birey olarak kendisine göre yorumladığı, İslamın hak ve hukuk anlayışından yola çıkarak böyle bir harekete girişmiş olabilir. Ancak, bildiğiniz gibi, hareketi örgütleyen bir Azadi örgütü var. Bu anlamda, bir bütün olarak harekete rengini veren, karakterini şekillendiren temel olgu neydi sizce? Dinsellik mi, ulusallık mı?

Fırat: Sizin söyledikleriniz ile benim söylediklerim birbirine muhalif şeyler değildir. Elbetteki Şeyh Said ve onun hareketi, bir bütün olarak, Kürt halkının ulusal mücadelesini vermiştir. Yani Şeyh Said fiziki olarak muvaffak olsaydı -ki manevi olarak muvaffak olmuştur-, bir Kürdistan devleti kuracaktı. Ancak belki de bu bir Kürt-İslam devleti olurdu. Fakat bu konuda kesin bir kanaate varmak doğru değil.

Bence Şeyh Said'i manevi ve entelektüel anlamda etkileyen faktör din faktörüdür. Ancak Şeyh Said Hareketi ulusal bir harekettir, Kürt halk hareketidir. Şeyh Said Hareketi'ni, sadece dini bir hareket olarak değerlendirmek çok yanlıştır.

Şeyh Said'in özel katibi - hergün ona bildirisini yazan ve dağıtan kişi-Fehmi Bilal'dir. Fehmi Bilal yapı olarak ateist bir insandı. Ve her gün içki içiyordu. Bazı insanlar çeşitli şikayetlerde bulunuyorlar. "Şeyhim" di-

yorlar, "sizin katibiniz içki içiyor. Ne işi var yanınızda?" Şeyh Said ise, "Siz Fehmi'den ne istiyorsunuz? O, bu halkın davasına inanmış, onun için mücadeleye veriyor; rahat bırakın çalışsın." cevabını veriyor.

Hareketin önderlerinden Dr. Fuat liberal bir insandı; Avrupa kültürüyle büyümüş biriydi. Bir Kürt milliyetçisiydi. Yusuf Ziya da öyleydi. Şeyh Said bütün bunları çok iyi biliyordu. Şeyh Said'in dışında, hareketin önderleri olan birçok insanın İslamiyetle ilgisi yoktu. Şeyh Said bunlarla hareket ediyordu. Bundan da anlaşılıyor ki, Şeyh Said Hareketi bir Kürt halk hareketidir. Ancak Şeyh Said kendisi Kürt halkının ulusal mücadelesini verirken kendi İslam düşüncesini de hakim kılmak istiyordu. Ayrıca, Şeyh Said, Osmanlı'nın Ermeniler'e karşı uyguladığı baskı ve soykırımlara tepki göstermiştir. Ermenileri korumasına almıştır.

Mustafa Kemal, din kisvesi altında çeşitli toplantılar yapıyor ve Şeyh Said'i davet ediyor. Şeyh Said ise reddediyor. Mustafa Kemal'in kurduğu devlet dine dayalı da olsaydı Şeyh Said onunla bütünleşemezdi. Çünkü o, Kürtlerin ulusal hakları için mücadele veriyordu.

Medya: Şeyh Said'in, ayaklanma öncesinde Said-i Kürdi (Nursi) ile de mektuplaştığını yazıyor çeşitli kaynaklar. Ancak, Kürdi'nin tavrı konusunda farklı görüşler ileri sürülüyor. Sizin bu konuda özel bir bilginiz var mı?

Fırat: Şeyh Said'in oğlu Şeyh Ali Rıza -yani benim babam- daha önce onunla görüşmüş, konuşmuşlar. Zaten Malazgirt, Hasanan, Sifkan, Erzurum, Ağrı ve Muş yörelerinde halkı örgütleme sorumluluğunu Şeyh Ali Rıza üstlenmişti. Kotkan diye bir köy var. Ali Rıza Kotkan'da birisine mektup veriyor. Şeyh Said de Piran'dadır. Tabi Ali Rıza, Şeyh Said adına mektup yazıyor. Mektupta, "biz cihada başlayacağız" diyor. Said-i Kürdi o sıra mağaraya inzivaya çekilmiş. Mektubu

veren kişi, Said-i Kürdi'nin mektubu ihtimamla ve memnuniyetle okuduğunu ve "Yapılması gereken bir şeydir. Ben birkaç gün sonra mektubun cevabını yazacağım. Bunun için ben de hazırlıklarımı yapacağım. Şeyh Said efendiye selam ve saygılarımı söyleyin" dediğini naklediyor.

Ancak daha cevap yazmadan, yani bu mektup olayından beş gün sonra, Şeyh Said Hareketi patlak verdi. Bütün ulaşımilar yaya olarak yapılıyordu ve bu nedenle bir şehirden diğer bir şehire gitmek bazen 10-15 gün alıyordu. Şeyh Said Hareketi patlak verdiğinde, Mustafa Kemal harekete ilişkin bilgi alırken soruyor: "Bu hareketin içinde Said-i Kürdi de var mı?" Olmadığını öğrenince, "O zaman hemen onu etkisiz hale getirin" emrini veriyor ve Said-i Kürdi hemen gözetim altına alınarak etkisiz hale getiriliyor. Çünkü Said-i Kürdi'nin bir karizması vardı, cemiyetçilik ruhu vardı. Rus harbinde savaşa katılmıştı; askeri alanda da büyük bir tecrübe sahibiydi. Siyasi olarak da İttihat ve Terakki'nin içinde mücadele vermişti. Bütün bunlar öngörülerek Said-i Kürdi önceden etkisiz hale getirildi; daha sonra da sürgün edildi. Dolayısıyla Said-i Kürdi'nin, Şeyh Said Hareketi'ne katılma gibi bir fırsatı olmadı. Harekete katılmayı reddetti şeklindeki söylentiler doğru değildir. Tabi harekete de katılmadı. Çünkü hemen etkisiz hale getirildi ve hareket kabiliyeti engellendi. Ancak daha sonra Said-i Kürdi, bir vesileyle diyor ki, "keşke o zaman mektubu alır almaz hemen harekete katılsaydım ve zamana bırakmasaydım. Azıcık tereddütüm vardı; oysa bu tereddütlere mahal vermeden katılmam gerekiyordu."

Medya: Sonradan yapılan tahrifatların ürünü olduğunu ileri sürerler varsa da, bir eserinde Şeyh Said Hareketi için, "bu, kardeşi kardeşe kırdırmaktır" şeklinde değerlendirmeler var?

Fırat: Bu kesinlikle iftiradır. Çünkü bizzat Said-i Kürdi bir ara, 1960'da, pederim Şeyh Ali Rıza'ya diyor ki: "1950'den sonra benim adıma yazılan hiçbir eser benim değildir; talebelerim tarafından yazılanlardır." Ve şunu ekliyor: "Ben Şeyh Said hareketine katılarak o şerefe nail olmadım. Ancak ben kalemimle biraderimin hayfını alacağım; Türkleri İslam yoluna getirerek hayfını alacağım." Yani Said-i Kürdi'nin yakın çevresinde subaylar vardı; askerlikten emekli, istihbarattan emekli olanlar, bürokrasinin üst kademelerinde yer alanlar; bu türden insanlar hep onun yanındaydılar. İşte Said-i Kürdi'nin adına yazılanların çoğu, yakın çevresinde bulunan bu kişiler tarafından yazılmıştır.

Medya: 1925 Başkaldırısını sizin deyiminizle manen başarılı saysak da, hareketin fiziki olarak yenilgi ile sonuçlandığını biliyoruz. Konuya vakıf olduğunuzu görerek, sormak istiyoruz. Sizce hareketin yenilgi ile sonuçlanmasının nedenleri nelerdi? Bundan bugün için çıkarılması gereken temel sonuç, temel ders nedir?

Fırat: Hareket vakitsiz patlak veriyor. Daha önce planlanan durumun

tam aksine, Şeyh Said'le birlikte hareket etmesi gereken bazı aşiretler; şeyh ve ağalar, Şeyh Said'e karşı tavır alıyorlar. Mesela Muş ve Bitlis cephesinde hareket için bin tane silahlı adam programlanıyor. Yani her iki bölgenin şeyh ve ağaları böyle bir teminata bulunuyorlar. Tabi iki-üç ay önce bu hazırlıklar yapılmış; sürekli diyalog var ve herkes hareket gününü bekliyor. Derken, hareket patlak veriyor; bu bin tane silahlı adam ise, harekete karşı kullanılıyor.

Oysa, daha önce öngörülen plan çerçevesinde, Şeyh Said, bu sözü edilen bin silahlı adamla Diyarbakır'daki kuvvetlerle birleşerek Bitlis tarafına doğru hareket edecek ve Bitlis'te hapishanede bulunan Miralay Halit Bey'i, Hacı Musayê Mutki'yi ve Yusufu kurtaracaktı. Bu bin tane silahlı Şeyh Said Hareketi'ne çevrilmesi büyük bir sıkıntı yaratır. Xormikler, Lolanlar ve alevi kesimindeki insanınların da maneviyatını menfi etkiler.

İşte, yine Kürt halkının içindeki faktörler.

Ve bundan çıkarılması gereken dersler vardır. En başta şu gerekiyor: Fedakarlık ve müşterek noktalarda birleşmek. Grupçuluk mantığını ve benlik düşüncesini bir kenara bırakıp, mazlum halkın çıkarını ön planda tutmak. Yani fedakarlık, fedakarlık, fedakarlık... Birlik, beraberlik temel şarttır. Bu da fedakarlık gerektiriyor. Kürtler mutlaka birlik ve beraberlik içinde olmalıydılar. Niçin? Başkalarının ezmek için değil, mazlumlara yapılan baskıyı bertaraf etmek ve onların da özgürce yaşayabilmeleri için. Artık bu çağda Kürtlerin yaşadığı dramı dünyanın hiçbir tarafında görmek mümkün değildir. İnsanlar namusundan, malından, ticaretinden, yaşamından, ibadetinden, hiçbir şeyinden emin değil. Ben insanım, onur sahibiyim diyen kişileri kastediyorum. Ama insanlık onurundan uzaklaşmış olanların hiçbir problemi yok. Bu düzenden gayet memnundurlar. Onun için diyoruz; beraber olalım. Kardeşlik için, zulmü reddetmek için beraber olalım. Zulmetmek için değil, başkasının hukukuna tecavüz etmek için değil. Şeyh Said'in de meşrebi buydu. Bugünkü mücadelelemizin de meşrebi budur.

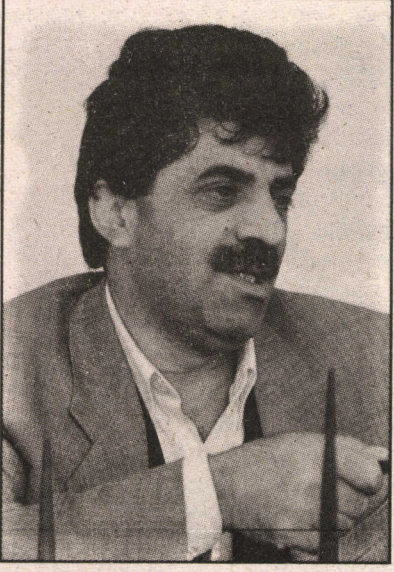
Medya: Yani siz başarısızlığın temel nedenini, Kürt ulusal birliğinin çözümlenmesine mi bağlıyorsunuz?

Fırat: Tabi, tabi. O dönemdeki kimi şeyh ve ağaların para ve mevki mukabilinde devletin yanında yer almaları. Tabi daha sonra onlar da sürgün edildiler. Bunlar, işte biz bu kadar devlete yardımcı olduk, savaştık; mukafatımız bu mu olacaktı diyorlar. Mustafa Kemal onlarla görüşme gereği bile duymuyor. Kendi halkına faydası olmayan insanların bana ne faydası olur diyor.

Hareket sırasında, Şeyh Said tarafından bu şeyh, ağa ve paşalara yapılan çağrılara karşılık, herkes Mustafa Kemal'in onlara gönderdiği vaad telgraflarını çıkarıyordu. Çok kötü bir durumdur. Mesela Emîne Perîxanê, Cemîle Çeto; onlar da daha önce hareketle ittifak içindeydiler. Ancak sonradan döndüler. Cemîle Çeto, kendisine gönderilen ulağa şöyle diyor:

15-30 Nisan 1995

Artık bu çağda Kürtlerin yaşadığı dramı dünyanın hiçbir tarafında görmek mümkün değildir. İnsanlar namusundan, malından, ticaretinden, yaşamından, ibadetinden, hiçbir şeyinden emin değil. Ben insanım, onur sahibiyim diyen kişileri kastediyorum. Ama insanlık onurundan uzaklaşmış olanların hiçbir problemi yok. Bu düzenden gayet memnundurlar. Onun için diyoruz; beraber olalım. Kardeşlik için, zulmü reddetmek için beraber olalım. Zulmetmek için değil, başkasının hukukuna tecavüz etmek için değil. Şeyh Said'in de meşrebi buydu. Bugünkü mücadelemizin de meşrebi budur.

"Ben Cemilê Çeto'yum. Bu da Mustafa Kemal'in telgrafıdır. Benimle kardeşlik ilan etmiştir; onunla kan kardeşi olmuşuz ve bana ;kendi bölgemin yönetiminden sorumlu olacağım şeklinde taahhütte bulunmuş. Ve buranın kayıtsız şartsız yöneticisiyim. Hiç kimse bana karışamaz. İşte Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'nün telgrafları. Söyledikleriniz safsatadan ibarettir. Gidin bir daha benimle karşılaşmayınız." Cemilê Çeto'nun bu tutumundan sonra Emine Perixanê'nin de maneviyatı kırılıyor. Oysa, Cemilê Çeto, Eminê Perixanê, Mala Teyo, bir aşiret daha vardı, bunların tümü Raman, Hakkari ve Mutki'deki güçlerle birleşerek buraları alacaklardı. Ancak bunlar Şeyh Said'in karşı safına geçtiler.

Bundan ve bugünkü durumda, şu sonuç çıkıyor ki; geçmişimizden ders çıkaramamışız. Aynı Cemilê Çeto idam ediliyor. Çok trajiktir; idam edilirken bir de vasiyeti var. Bir de şu tekerlemeyi kendisine uygun buluyor: "Cemilê Çeto ji kerê keto." Yani Cemilê Çeto eşekten düştü. Bir de son isteğini, dileğini söylerken diyor ki; "Benim karım gitsin' iyi bir Kürtle evlensin; belki iyi bir zürriyet meydana gelir. Karım gitsin namuslu bir insandan döl alsın." İdam sehпасına giderken bunları söylüyor. İşte bütün bunlar da gösteriyor ki, biz yeterince tarihimizden ders almamışız. Kürtler arasında ulusal bilinç ve ulusal benlik yeterince gelişmemiş. Bugün Kürdistan'da 70 bin tane korucu var; bu insanlar neyin peşindedirler? Ancak ben şuna inanıyorum; Şeyh Said döneminde de, öncesinde ve sonrasında da ulusal haklarını elde etmek uğruna, Kürt halkı büyük bedeller ödemiştir. Bu ağır bedellerin mahsülü mutlaka bir gün toplanacaktır. Kürtler, dünya halkları arasında kendi yerini alacaktır.

Medya: Şeyh Said'in ailesi olmaktan kaynaklanan ne tür baskılarla karşılaştınız; bu aileye mensup olmanız, sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkilerinizde, ne gibi bir rol oynadı?

Fırat: 1950'lere kadar Şeyh Said ailesi bir baskı cenderesi içindeydi; sürgündeydi. Şeyh Said ailesinden birisine selam vermek bile suçtu. Tek partili dönemde, memleketinden kopmuştu. Hiçbir mülkiyeti olmayan bir aile idi. 1946'dan sonra Türkiye'de yeniden yapılanma diye bir şey başladı. Çok partili sisteme geçildi. Menderes, bir konsensüs sağlamak için, Kür-

distan'da önde gelen ailelerden birkaç kişiyi milletvekili yaptı. Bizim aileden Melik Fırak'ı milletvekili yaptılar. Kamuran İnan'ın babası Selahattin İnan'ı milletvekili yaptılar. Simko ailesinden Halit Simki milletvekili oldu vs. Şu an isimleri aklıma gelmeyen bir sürü kişiyi milletvekili yaptılar. Yani amaç, şeklen de olsa bir konsensüs sağlamaktı. Ancak Şeyh Said'in ailesi hep dar bir alana alındı ve devletin gözetiminden uzak kalınmadı. O nedenle devletle tam olarak bütünleşmeleri mümkün değildi. Ben yaşamımda rejimin bir sürü sıkıntılarını yaşamışım. Karnelerim elimden alındı, ticari faaliyetlerim durduruldu, pasaportum alındı ve bir daha geri verilmedi. 15 defa zindana atılıp çıkmışım. Ölümle tehdit edilmişim, kurşunlanmışım. Bütün bunlar, Şeyh Said ailesininin bir ferdi olmamdan kaynaklanmıştır.

Medya: Kurşunlama ne zaman oldu?

Fırat: 1972 yılında. Buna benzer bir sürü sıkıntı yaşadım. Bugün dahi ben yurtdışına çıkamıyorum. Çünkü pasaport verilmiyor. Başvuru yaptığım zaman hemen gözaltına alınıyorum ya da tutuklanıyorum. Bilinmeyen kişiler defalarca beni alıp götürmüşler, işkence etmişler, ölümle tehdit etmişler. Gece kafama tabancayı dayayıp götürmüşler, sabaha kadar işkence etmişler bana. Sabah, tutanaksız bırakılmışım. Kimdi, kimlerdi beni götürerler? Niçin beni götürdüler? Hiçbir sebep, bir tutanak yok. Bugüne kadar Şeyh Said'den intikal eden bir mülkiyetimiz de yoktur. Devlet tarafından hepsi müsadere edilmiştir.

Medya: Peki bu konuda bir girişiminiz oldu mu?

Fırat: Birtakım taleplerimiz olmuştur. Ancak en ufak bir adım atılamamıştır. Bizim aileden milletvekili olanlar da oldu; hatta bakan da oldu. Ama hiç bir şey yapamadılar. Şeyh Said'in kimliğinden sözcüğümüz zaman bütün kapılar yüzümüze kapanıyor.

Tabi benim şahsen bu düzen ve rejimle, hiçbir zaman en ufak bir bağım veya diyalogum olmamıştır. Ancak bu devlet tarafından hep ezilmişim ve baskı görmüşüm.

Bizim aileden bazı fertlerin, siyaset alanında rejimle ilişkisi olmuşsa da, hep bir düzeyde tutulmuşlardır. Bugün Şeyh Said'in hala hayatta olan bir oğlu var; hukuki varisidir: Şeyh Ahmet. Kül-

türlü, düzeyli ve 75 yaşında olmasına rağmen köyde çalışarak, tırpan sallayarak, yaşamını idame ettirmektedir.

Şeyh Said, trilyonluk servetini; malını, mülkünü ve canını bu halkın ulusal davası uğruna verdi. Ve öz oğlu bu durumda yaşıyor. Biz mutlaka geçmişteki değerlerimize sahip çıkmalıyız. Varsa, şehitlerimizin aileleri ile ilgilinmeliyiz. İşte Şeyh Said'in 70 yaşındaki oğlu kıt kanaat yaşıyor; Şeyh Said'in bir karış mülkü ona intikal etmemiştir.

Medya: Ailenin bugün yaşayan bireyleri arasındaki ilişkiler nasıl? Mesela sık görüşüyor musunuz?

Fırat: İlişkiler iyi sayılır. Bazı insanlarımız; artık yorulmuşuz, 70 yıldır hep sıkıntı çekiyoruz, bir şey yapamıyoruz, hiç olmasa içimizden dua edelim diyorlar. Bazılarımız da diyor ki; halkımızın yaşadığı bütün sıkıntı ve sorunlar bizim de sıkıntımız ve sorunumuz olmalı, ki ben böyle diyorum.

Şeyh Said, harekete başlamak üzere evinden çıkarken, Halit beyin kızkardeşi, yani Şeyh Said'in hanımı ona "Ey efendi, sen bizi bırakıp nereye gidiyorsun? Çoluk çocuğunu bırakıyorsun; kızların gelinlik çağında; hepimizi sahipsiz bırakıp nereye gidiyorsun" dediğinde, Şeyh Said ona şu cevabı veriyor: "Ben bu elimdeki asayla yalnız başıma da kalsam bu davadan vazgeçmeyeceğim. Yarın kıyamet gününde benden hesap sorulduğunda; 'senin halkın ölüyordu, eziliyordu, dili, kültürü, hukuku, dini elinden aldı. Ey Said! Senin de hürmetin vardı, paran vardı, şahsiyetin vardı; bu halk için ne yaptın?' diye sorulursa ve ben de cevapsız kalırsam, zebaniler sarığımı boynuma takarak mahşer gününde çektiğinde siz benim hesabımı veremezsiniz. Ancak ben kendi hesabımı verebilirim. O halde benim bu yoldan geri dönmem mümkün değildir."

Şeyh Said bunu 63 yaşındayken yaşıyor. Birçok insan 60 yaşına geldiğinde artık dünyayla ilişkisini kesiyor. Ama o, bu yaştan sonra yeni bir yaşam için canı pahasına mücadeleye koyuldu.

İşte ben onun bir torunu olarak ona layık olmalıyım. Bu davaya inanan her Kürt böyle olmalıdır.

Kürt halkının da diğer uluslar gibi, kendi haklarına sahip olması için hepimiz canı gönülden çalışmalıyız. Çünkü bu hak, aynı zamanda allahın da verdiği bir haktır. İnsanlar tarafından ya da devletler ve güçlüler tarafından gasp edilmemeli. Eğer bir yerde böyle bir gasp sözkonusu ise, müslümanın diyen, insanım diyen herkesin buna karşı çıkması gerekiyor.

Medya: Geçtiğimiz yıl, Said-i Kürdi'nin itibarının iade edilmesi gerektiği yönünde bir tartışma başlatılmıştı. Sizin, merhum dedeniz için böyle bir talebiniz olacak mı? Daha doğrusu bu "iade-i itibar" meselesine nasıl bakıyorsunuz?

Fırat: Vakıfta bu dile getirildi. Ben, Şeyh Said itibarlıdır diyorum. Kimse Şeyh Said'e iade-i itibar veremez. Böyle bir şeyi de talep et-

meyiz. Ama olsa olsa, Şeyh Said'in varisleri tekrar o dönemi ve o dönemin kahramanlarının yeniden yargılanmasını isteyebilirler. Mustafa Kemal'i, Cumhuriyet'i ve Şeyh Said'i tekrar yargılasınlar. Ama evrensel hukuk çerçevesinde bu yargı yapılsın; faşist, ırkçı bir hukukla değil. Şeyh Said neyi savunmuş? Her insanın özgürce kendisini ifade etmesini, düşünce ve inanç hürriyetini savunmuş. Bugün Reiscumhur Demirel, ikiyüzlüce çıkıp diyor ki "Herkes başı göğe degecek kadar hür olmalıdır." Böyle yalanı doğruyu karıştırıp konuşuyorlar. Ki ben inaniyorum, Şeyh Said ve mücadele arkadaşları ile İnönü ve Mustafa Kemal, bugün evrensel hukuk normları çerçevesinde yargılanırlarsa, onlar idama mahkum olurlar; Şeyh Said ve arkadaşları ödüllendirilip beraat ettirilirdi. Tabi Şeyh Said'in bazı emanetleri vardır, devletin hazinesinde. Biz bunları isteyeceğiz.

Medya: Ne gibi?

Fırat: Gözlüğü var, tesbihi var, kalem ve bir miktar parası var. Bugüne kadar hiçbir şey yapamadık.

Medya: Bunların imha edilip edilmediği konusunda bir bilginiz var mı?

Fırat: Tabi eğer devletse, kanunlar varsa, hazineye teslim edilmiş ve hazineye muhafaza edilmiş olması gerekiyor. Biz bunları vakıf olarak talep etmeyi düşünüyoruz. Parası varsa varislerine verilmeli; kalem, gözlüğü ve tesbihini ise, vakıf olarak biz himaye edebiliriz.

Medya: Efendim çok teşekkür ediyoruz. Bu söyleşi kapsamında sizin eklemek istediğiniz, tamamlamak istediğiniz bir şey var mı?

Fırat: Ben şunu söyleyebilirim: Günümüzde Kürt halkına yapılan, Kürdistan'da yapılan mezalim ayyuka çıkmıştır. Ben özellikle Kürt halkı için mücadele veren kesimlere seslenmek istiyorum. Çünkü benim için önemli olan onlardır. Gelin birlik içinde mücadeleye verin, özveri içinde olun. Kendi mazlum halkımızın haklı mücadelesini dünyaya tanıtmak için bunu yapın ve halkın özgürlüğü için bunu yapın.

Bir insana pislik yedirildiğine dair bir söylenti de çıksa, bu çok çok ayıp bir şeydir. Oysa bundan daha beteri yapılıyor. Aileler paramparça olmuş. Kimse bilmiyor kardeşi nerededir, babası nerededir. Kimisi dağda gerilla olarak savaşıyor, kimisi zindanda, kimisi de mezardadır. Artık yeter bu halkın çektiği bunca acılar. Bu faşist rejimden kurtulmak için, normal bir duruma dönebilmek için mutlaka ve mutlaka birlik olmak şarttır. Ölmek için, kardeşliğin tesisi için, insan gibi yaşamak için bu yapılmalıdır. Benim söyleyeceklerim bunlardır. Özellikle bugünkü ortam hiç iyi değildir. Önümüzdeki 2-3 ayda faili meçhul cinayetlerin daha çok artacağı endişesini taşıyorum. İşaretler de vardır. Bir yandan sunni-alevi kışkırtması yapılıyor. Sağa-sola bombalar atılıyor. Biz bu badireleri aşmak için mutlaka birlik olmalıyız. Benim, ben güçlüyüm, o halde haklıyım düşüncesinden vazgeçmeliyiz. Tabi bunlar benim temennilerimdir. □

Bir polis oyunu: İngiliz var mıydı, yok muydu?

Mr. Templeton Olayı

● İsmail Göldaş

Emekli Kurmay Albay Reşat Hallı tarafından yazılan, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı'nca yayınlanan "Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar" adlı askeri yayında; Cumhuriyet'in ilanından az önce Kürdistan Teali Cemiyeti'nin (1) kapatıldığı, buna karşılık Seyyid Abdülkadir, Hasananlı Halid, Hacı Musa, eski mebuslardan Yusuf Ziya ve ailelerinden müteşekkil olmak üzere gizli bir komitenin kurulduğundan söz edilir. Komite'nin "gayesi, Kürdistan'ın bağımsızlığını sağlamaktır." (2) Genelkurmay yayını; bu gizli komitenin Hınıs'ta oturan Şeyh Said ve ailesini de bünyesine aldığı söyleniyor. Kitabın yazarı Reşat Hallı, komite üyelerinin emellerinin suya düştüğünü anlamaları üzerine, bu kez "gizli üyelerine İngiliz yardımı ile ulaşmayı göze aldıklarını" söylüyor. Gizli komite, bu maksatla İngiliz Intelligence Servis'i ile temas ararken Türk polisi ile müzakereye giriştiğini fark edememişti. Genelkurmay'ın yayını 1972 tarihli. Burada dikkat çekmek istediğim bir nokta; "Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar" kitabının, Behçet Cemal'in "Şeyh Said İsyanı" adlı "küçük boyutlu" kitabından 17 yıl sonra yayınlanmış olduğudur. Türk Devleti'nin, ayaklanma ile ilgili resmi tezi "İngiliz kışkırtması", bu yayına, Behçet Cemal'in kitabında kullanılan sözcüklerle girmiş. (3) Askeri yayın, Kürt Komitesi'nin İngiliz gizli servisi ile "teması"na ilişkin herhangi bir belge veya kaynak vermemiş. Cemiyet'in (kastedilen Kürdistan Teali Cemiyeti'dir, İ.G) en faal üyelerinden "kör" lakabıyla anılan Palulu Sadi, 1924 baharında, Büyük Britanya Bakanlığı Şark Şubesi memurlarından Mr. Templeton diye Türk gizli polisinden Nizamettin'le temas ederek, Seyyid Abdülkadir ile görüşmelerde bulunmuştur. İşte, neredeyse 70 yıldır söylenen, resmi görüşü ifade eden "İngiliz kışkırtması", "İngiliz parmağı" veya "İngiliz yardımı" görüşleri, bu ilişkiye dayanarak geliştirilmiştir. Denilebilir ki, 1925 Ayaklanması ile ilgili ilk bilgiler Behçet Cemal'in kitabında yer almış; "İngilizcilik" tezi de bu kitapta ayrıntılara ulaştırılmıştır. Daha sonra yayınlanmış hemen tüm kaynaklara alıntı oluşturacak olan 1955 tarihli kitaptaki "İngiliz kışkırtması" ayrıntıları, neredeyse Türk araştırmacılarının ve "sol"-sosyalist basının konuyla ilgili düşünce sistemine de yansımıştır.

Ayaklanmada "İngiliz etkisi"ne yönelik ikinci tez; Türk birliklerinin ayaklanma bölgesine yetişebilmek için, Suriye topraklarından geçen Cenup Demiryolları'ndan istifade etmeleri zorunluluğuyla ilgilidir. O tarihlerde Suriye, Fransız mandası altındadır ve Fransız Hükümeti'nin buna izin vermesi gerekmektedir. 1921'de imzalanan ve Lozan Muahedesi ile de "teyid edilen" Ankara Antlaşması, Türkiye'ye böyle bir hak tanıyordu. Antlaşmaya göre, Fransa'dan "teyid alınması" değil, asker naklinin yalnızca bildirilmesi gerekiyordu. Cumhuriyet Hükümeti, hemen, Paris Büyükelçisi vasıtasıyla Herriot kabinesine

İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün "kıymetli başkomiserlerinden Nizamettin'in, İngiliz murahhası Mr. Templeton" ünvanıyla Seyyid Abdülkadir ile yaptığı görüşmelerin polis tutanağı, ayaklanmada "İngiliz yardımı" tezinin belgeleri olarak İstiklal Mahkemesi'ne sunulmuştur. Türk tezi, bu "polis tutanakları"nın ürünü olarak 70 yıllık düşünce-siyaset hayatını etkileyegeldi.

"tebligat" yapmış, Türk birliklerinin "kısmen Suriye topraklarından geçebilecekleri" haberini vermişti. Fransa bu tebliğe "muvafakatini" de bildiren notu düşmüştü. Büyük Britanya Hükümeti bu aşamada devreye girmiş ve Paris'teki İngiliz Büyükelçisi'nden bu nakliyat hakkında izahat istemişti. Fransa, Ankara Antlaşması'nın tatbikatı sırasında, Türkiye'nin, Büyük Britanya'ya karşı kullanacağı ordu birliklerinin Suriye'den geçirilmesine izin vermeyeceğini vadedmişti. İngiltere'nin burada esas istediği "nakliyat hakkında bilgi" almaktı. Behçet Cemal, bu asker sevkiyatıyla ilgili konuyu şöyle yorumluyor: "Bu sefer yapılan nakliyat ise, Büyük Britanya'ya karşı değil Türkiye'nin Şark Vilayetleri'nde patlak veren bir isyanın bastırılmasına yönelmişti. Şu halde İngilizler neden müdahaleye lüzum görüyorlardı? Gaye basit! Türk askeri nakliyatını durdurmak veya hiç olmazsa geciktirmek suretiyle, asilere ve dolayısıyla ihtilalcilere karşı bir yardımda daha bulunmak!" (4) İşte, 1925 Ayaklanması'nın "İngiliz yardımı ile başladığına ilişkin resmi anlayışın ikinci tezine" kaynaklık eden gelişme budur. Mete Tunçay, İngilizlerin asıl çekindikleri, hiç kuşkusuz, Türk ordusunun bu vesile ile Musul'a karşı bir hareket girişme olasılığıydı, diyor. Cumhuriyet gazetesinin 10 Mart 1925 tarihli haberinde, "Suriye'den geçen katalarımızın Fransızlar tarafından fevkalade bir surette karşılandıkları" belirtiliyor. Güney Demiryolları'ndan, hareket sırasında bazı ordu birliklerinin taşınarak "Kürtlerin arkalarının çevrilmesi" sırasında yaşanan birtakım diplomatik girişimler, İngilizler'in Kürt Ayaklanması'na "yardımı" olarak yorumlanmış ve "resmi tarih" bu tezi 70 yıllık Türk tarih kitaplarına geçirtmiştir. Özünde, İngilizler'in bu tarihte Musul sorunu ile ilgileri vardı ve düşündükleri, Türkiye'nin Musul konusunda askeri bir "girişim"de bulunup bulunmadıklarıyla ilgilidir.

Kürt Ayaklanması'na İngiliz yardımı ile ilgili üçüncü "resmi" anlayış, Diyarbakır Muhasarası sırasında Kürt savaşçılarından kalan silahlarla ilgilidir. "... Muharebenin hemen ertesi günü, 9 Mart 1925 tarihinde, İngiltere'de bazı silah fabrikalarının kataloglarını ve mektuplarını havi ve üzerlerinde 'Kürdistan Kraliyeti Harbiye Bakanlığı' adresi yazılı zarflar Diyarbakır'a gelmiştir. (Cemal, s. 50) Şeyh Said adına, İngiliz silah fabrikalarından kataloglar gönderilmiş olması, -doğru olsa bile- İngiliz Hükümeti'nin resmi politikasının bu yönde olduğunu kanıtlamaz diyen Mete Tunçay, kapitalist dünyada bu tarihlerde ulus-

lararası silah ticaretinin hükümet denetimine alınamadığını belirtiyor.

II

Seyyid Abdülkadir'in İngilizlerle ayaklanma için görüşmelerde bulunduğu, bütünüyle bir "Türk istihbarat-emniyet" girişimi ile ilgilidir. O tarihte kullanılmış bir "Türk ajan" hareketidir. Tunçay: "...Türkiye'nin ise, bu bağlamda bir ajan provakator bulunduğu biliniyor" diyor. (Tunçay, s. 130) İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün "kıymetli başkomiserlerinden Nizamettin'in, İngiliz murahhası Mr. Templeton" ünvanıyla Seyyid Abdülkadir ile yaptığı görüşmelerin polis tutanağı, ayaklanmada "İngiliz yardımı" tezinin belgeleri olarak İstiklal Mahkemesi'ne sunulmuştur. Türk tezi, bu "polis tutanakları"nın ürünü olarak 70 yıllık düşünce-siyaset hayatını etkileyegeldi. Emniyet raporuna göre, görüşmelerde bulunmayı örgütleyen kişi, KTC üyelerinden Palulu Kör Sadi'dir. M. Templeton adlı Türk ajanı ile Palulu Sadi arasında, 1 Ekim'de, Beşiktaş'ta yapılan "gizli" görüşmede; Templeton "silah ve cephaneye konusunda, Seyyid Abdülkadir ile doğrudan görüşmek istediğini" belirtmiş. (5) Palulu Sadi, bu görüşmeleri yaptığı sıralarda "burada korkuyorum. Takip altındayım" diyor. Korku içindeki Sadi, İstanbul Emniyeti'nin 14 Ekim 1924 tarihli raporuna göre, Cemiyet ve Cemiyet başkanı adına, M. Templeton'ın Şişli'deki evini ziyaret ediyor ve Kürtçe-Fransızca yazılı "Selahiyet vesikası"ni veriyor. Bu görüşmede ayrıca, İngiltere ile yapacakları anlaşmaya ilişkin altı maddelik bir de metin dikte ettiriyor. Buraya dikkat çekmek istiyorum. Polis raporunun, mahkemeye sunulan metninde, bu notadan "sözlü nota" olarak sözediliyor. Yani, Palulu Sadi, bu "çok önemli" notayı yazılı olarak getirmemiş; orada söylemiş, Mr. Templeton kağıda geçmiştir. KTC'nin mühürünün ve reisinin imzasının bu anlaşma metninde bulunması sözkonusu bile değildir.

İngiliz Gizli Servisi'nden ve adının Mr. Templeton olduğunu söyleyerek KTC temsilcisi Kör Sadi ile ilişki kurulan bu kişinin olaydaki konumu ve gerçek kimliği oldukça önemlidir. Aynı derecede önemsenmesi gereken ilginç bir konumdur. Kamuran Gürün, bu kişinin hayali değil, "gerçek bir kişi olduğunu ve adının Templeton değil Templeton olduğunu söylüyor. (6) Bilal Şimşir, Mr. Templeton hakkında bilgi veren bir İngiliz dökümanını veriyor. 2 Haziran 1925 tarihli, İngiltere'nin İstanbul'daki büyükelçisi Lindsay'ın raporunda, Templeton'un "bir Türk kışkırtıcı ajanı" ol-

duğundan sözediliyor. (7) Ergun Aybars, Templeton'un "kendisine İngiliz ajanı süsü veren bir Türk polisi" olduğunu belirtiyor. (8) Şeyh Said Ayaklanması'nda "İngiliz parmağı" olduğu şeklindeki Türk tezinin çıkış kaynağı, özünde bu "Türk ajan" girişimine dayanmaktadır. Kuşkusuz, İngilizler Türk Milli Mücadelesi sürecinde Kürtler'le ilgilendiler; 1925'te ilgi alanları Musul'du. Bu yıllarda "bağımsız bir Kürt devleti"nin Türkiye içinde oluşturulması İngiliz genel politikasıyla uyum sağlamıyordu. İngiltere bu süreçte, "Batıya yönelmiş" Türkiye'yi kendisine daha yakın buluyordu. Ayaklanmanın "İngiliz güdümünde" olduğu tezi, esas olarak "emniyet çıkışlı" resmi ifadeydi. Buraya daha sonra döneceğim. Şimdi asıl konumuza dönüyoruz: Ayaklanmanın başlarında Türk basınına ve Türk hükümetinin açıklamalarına, Meclis konuşmalarına, önde gelen Türk politik liderlerin demeçlerine yansıyan ve İsmet İnönü'nün çok sonra "şüpheyle karşıladığı" açıkladığı bir iddiaya yer verilmişti. Bu iddianın çıkış kaynağı, Uğur Mumcu'nun ifadesiyle "Bir polis oyunu"dur. Bu polis oyununun en ayrıntılı anlatımı Metin Toker'in kitabında var. Ayrıca, Ekrem Baydar'ın, Cumhuriyet gazetesinde, "Atatürk'ün Emniyet Müdürü'yüm" başlıklı anıları da aynı konudan sözedir. Metin Toker, konuya "James Bond Hikayesi Gibi" ana başlığını vererek başlamış. Ona göre Şeyh Said "Doğu'da ayaklanmanın askeri cephesi"ni yürütürken, İstanbul'da Seyyid Abdülkadir merkezli birtakım temaslar yürütülüyordu. Metin Toker'e göre Seyyid Abdülkadir'in kalbinde "müstakil Kürdistan hülyası yatıyordu. Kendini buranın emiri olarak görüyordu. İngilizler'le ilişkileri bu "hülyası" nedeniyleydi. Oysa, Metin Toker'in de kitabında belirttiği gibi, KTC, Cumhuriyet'in ilanından az önce "kendi kendini feshetmişti" İngilizcilik iddiasını savunan yazarlar "ama ortadan kalkmamıştı" diyorlar. Toker, "su üstünden su altına geçti" diyor. (9) Şeyh Said Ayaklanması'nın önder kadrosu, esasta da Şeyh Said ile İngilizler arasında doğrudan bir ilişki bulamayan yazarlar (Toker, Cemal, Aybars vb.), oynanan bir polis oyunundan; James Bond hikayesinden yola çıkmaktadırlar. Bu yazarlara göre, gizli Kürt komitesi adına Seyyid Abdülkadir İngilizler'le temasa geçmişti. Onlardan ayaklanmalarda kullanılmak üzere para ve silah istiyordu. Burada üzerinde önemle durulması gereken anlatıyı Metin Toker'de buluyoruz: "... burada, James Bond romanlarına taş çıkartacak orjinallikte bir olay cereyan etmiş ve Seyyid Abdülkadir, İngiliz ajanıdır diye bir Türk ajanla pazarlık masasına oturmuş, onunla anlaşmalar hazırlamıştır." (Toker, sf.52) Alıntıda da anlaşıldığı gibi; Seyyid Abdülkadir, gerçekte İngiliz gizli servisi ile bu dönemde ilişki içine "hiçbir biçimde", girememiş, Türk emniyeti "bir provakasyon ile" ona İngiliz gizli servisi adıyla, Türk polisi ile ilişki ağı oluşturmuştur. Olayda kullanılan Türk ajanının adının Nizamettin olduğu yazılı. O tarihte İstanbul Emniyet Müdürü Mustafa Baydar'dır. Olayı "tafsilatıyla" bilmektedir. Nizamettin, polis teşkilatına belediye zabıtasından gelmiştir. Gizli Kürt Komitesi diye adı geçen, Kürt çevresiyle ilk ilişkisini Pa-

lulu Kör Sadi ile kurdu. Kör Sadi "eski bir Kürtçü" olarak biliniyordu. 1924 sonbaharında, yaklaşık, ayaklanmadan 5 ay önce, Nizamettin, Kör Sadi'ye kendisini İngiliz ajanı diye tanıtmıştı. Sadi, onu İngiltere Hariciye Nezareti Umur-u Şarkıye Müdürü Mr. Templer olarak tanıdı. Dönemin İstanbul Emniyet Müdürü Ekrem Bey, Nizamettin'in İngilizce bilmediğini, "fakat yaman bir mukallit" olduğunu ve "çok güzel İngilizce taklidi yaptığını" söylüyor. Kürtler'e böyle, İngilizce'yi "tarzanca konuşarak" yaklaşacaktı. Kürt önderleri ki çoğu Osmanlı döneminde devlet bürokrasisi içinde önemli yerlere gelebilmişlerdi; Seyyid Abdülkadir Daniştay Başkanı'ydı. Kör Sadi ise, hukuk okumuşt ve -bu İngiliz taklidi yapan sıradan bir zabıta memuruna bu derece büyük toplumsal olayda "güvenecek" kadar "saf(!)"tı. Bütün bu ilişkiler, 1925 Şubatı'ndan önceydi. Ve ayaklanmanın başına geçecek olan Şeyh Sait'in bu ilişkilerle ilgisinin bulunduğu ilişkin hiçbir kaynak, en ufak bir bilgi yoktur. Ayrıca önemli gördüğüm bir konu da şu: Abdülkadir'in bütün bu ilişkilerine dair günü gününe rapor tutulmuş ve Ankara'ya iletilmiş; bütün bu ilişkiler ayaklanma bastırıldıktan sonra İstiklal Mahkemesi'nde ortaya çıkarılmıştır. Önceden Türk istihbaratı tarafından hazırlanan "provakasyon raporları" ayaklanma sonrası mahkemeye "delil" olarak sunulmuştur. Bu "provakasyon" esas olarak, Seyyid Abdülkadir, oğlu ve çevresinin idamına yetmiştir. Uğur Mumcu'nun "çok uyanık" diye nitelediği Kör Sadi, çok basit bir polis oyununa getirilebilmiştir. Bu konuda hayli kültürlü olan ve Daniştay gibi önemli bir devlet kurumunu yönetebilecek yetenekteki Seyyid Abdülkadir, hazırlanmış olan "tuzağa" düşmüştür; hazırlanan oyuna boynunu teslim etmiştir. Bütün bunlara inanmak oldukça güç görünüyor. O günlerde, İstanbul Emniyeti Seyyid Abdülkadir'in Caddebostan'daki evini kontrol altında bulunduruyordu. Anlaşılın Seyyid Abdülkadir bu tarihlerde gerçek İngilizler'le hiçbir biçimde görüşürülmeyecekti. Toker, Nizamettin'in Abdülkadir ile görüşmesi için "romanlara konu olabilecek eğlencelikte"dir diyor. Serkomiser İngilizce bilmiyor, fakat çok güzel İngilizce taklidi yapıyor. Daniştay

reisi Abdülkadir ve hukuk okuyan Kör Sadi bunu "yutuyor." Nizamettin "Kör Sadi seviyesindeki muhatabıyla Lorel Hardy Türkçesi konuşuyor. Başkasına ihtiyaç hissettirmiyor du. Fakat müstakbel müstakil Kürdistan emiriyle konuşmasının önemli geçmesi şarttı" (Toker, sf.52) Nizamettin "kaş-göz" hareketleriyle İngiliz taklidi yapacak, tercüman bunu çevirecekti. Bütün bu ilişkilerin, ayaklanma öncesi ve ayaklanma günlerinde

Seyyid Abdülkadir'in "tecrit" hayatı yaşatıldığı günlere rast getirilmiş olması düşündürücüdür. Ayaklanma öncesinde ve sonrasında İngilizlerin gerçek anlamda ayaklanma kadrolarıyla yüz yüze gelemedikleri anlaşılıyor. Bütün bunlar bir oyundu, oyun bozulmuştu. Tokere göre, Kürtlerin imhalarıyla sonuçlanabilecek bu çok büyük girişimin bu derece ciddiyetten uzak "tuzağını", Seyyid Abdülkadir'in "sezemeyeceği" düşünülerek hazırlanmıştı. Bütün polis "tezgahı" hazır. Ancak ne çare oyun boşunaydı! Gidenler Seyyid Abdülkadir'in "pirelenmiş olduğunu" gördüler. Hazırlanan çeki Seyyid kabul etmek istemiyordu. Bundan vazgeçtiğini, hazırlanan antlaşmaya da imza koyamayacağını söylüyordu. Ancak bu kadar ilişki bile onu, oğluyla birlikte idam sehпасına çıkarmaya yeterliydi. Kör Sadi'yi de...

Burada ilginç bir saptama daha yapmamız gerekiyor: Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre; İstanbul bütün bu gelişmeleri ve hazırlanmış olayları Ankara'ya bildirmiş, Ankara'dan dört ay boyunca hiç yanıt gelmemişti. (Mumcu, sf. 15) Görüşmeler de Mumcu'ya göre kesilmişti. "Yanıt ve buyruk, Şeyh Said Ayaklanması'nın başlamasından iki ay sonra gelmiştir." Ankara, Abdülkadir ve Sadi ile görüşülmesini buyurmuştu. (Dünya, 3 Haziran 1957) Uğur Mumcu, Seyyid Abdülkadir'in görüşmelerden kuşkulandığını söylüyor. Bunun üzerine oğlu Seyyid Mehmet'i, İngiliz büyükelçiliği'ne göndermiş ve Templer'in kimliğini öğrenmek istemiştir. Mumcu, bunun üzerine Seyyid Abdülkadir gerçeği anlamış ve

geri çekilmiştir, diyor. Bütün bu olaylar ve kaynaklar incelendiğinde görülüyor ki, Seyyid Abdülkadir, İngilizler'le ayaklanma konusunda "görüşmemiş"tir. Şeyh Said'in ise bu ilişkilerden haberi olup olmadığına ilişkin en ufak bir bilgi dahi yoktur. İngiliz kışkırtması, o tarihte düzenlenmiş, bir ölçüde "başarıyla yürütülmemiş de olsa" Seyyid Abdülkadir'in idamıyla sonuçlanmış, Toker'in deyiimi ile "Bir James Bond Hikayesi gibidir."

Olayda kullanılan gerçek Templeton veya Templeton veya Templing kimdir? Zabıta memuru Nizamettin midir? Yoksa Gürün'ün söylediği "özel dedektif midir? "Yoksa, Toker'in ifadesiyle, Templeton, Türk ajanı Nizamettin'e takılan sahte bir İngiliz ismi midir? Bu sorulara yanıt verilecek kaynaklardan -gerçek anlamda-yoksunuz. Örgüvren, anılarında, Kör Sadi ile görüşen görevlinin Nizamettin; Avni Doğan polis Celal (Polis Celal'in daha önce Kör Sadi ile ilişki kurduğu anlaşılıyor). Toker, Nizamettin; Ekrem Baydar, Nizamettin olduğunu söylüyor. Vedat Şadilli de Kör Sadi ile ilişki kurmanın Nizamettin olduğundan sözeder. (10)

Ayaklanmada İngiliz etkisi tezi; Ekrem Baydar'ın anılarında, Metin Toker'in kitabı ve Uğur Mumcu'nun araştırmasında aktarılan "bir Türk polis" girişiminden kaynaklanmıştır. 70 yıllık tarih yazımı bu kaynağa dayandı. Behçet Cemal, Metin Toker, Reşat Hallı, Uğur Mumcu, Hasip Koylan, bu tarih yazımının "özgün" kaynaklarıdır. Esas kaynak ise dönemin Kemalist yönetiminin İstanbul Emniyet Müdürlüğü'dür. Dönemin Cumhuriyet gazetesidir. TKP ve Komüntern'dir.

III

yaklanmada "yabancı parmağı" olduğuna dair, o tarihte de bazı yazışmalar olduğu izleniyor. Bu tür iddiaları İngiliz yetkililer o tarihte kabul etmediklerini ifade etmişlerdir. (Gürün, s.10) Kamuran Gürün "bizim bulup tetkik edebildiğimiz belgelerin ve kaynakların içinde, bu isyanın bir dış tahrikle başladığını veya dışardan yardım alınarak yürütüldüğünü gösteren bir bilgi yoktur" diyor. (Gürün, s. 369)

Ayaklanmayı askeri tedbirlerle bastıran Türk Hükümeti'nin o tarihteki başbakanı İsmet Paşa (İnönü), çok sonraları yayınlanan hatıralarında şöyle diyor: "Şeyh Sait İsyanı'nı doğrudan doğruya İngilizler'in hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında kesin deliller bulunamamıştır. Fakat bundan şüphe edilmiş ve gerekli tahkikat yapılmıştır. Çünkü İngilizler'in Musul Harekatı esnasında ve daha sonra Nasturi Ayaklanmaları'nda olduğu gibi hudutta ve dışarıda propagandayla, münasebetlerde Şeyh Sait İsyanı'nın patlamasında zahiren yardımcı oldukları intibai mevcuttu." (11)

Görüldüğü gibi, ayaklanma günlerinde, siyasal otoritenin başında bu-

lunan ikinci kişi -birinci Mustafa Kemal'di- İngiliz etkeninin bulunup bulunmadığını yalnızca "kuşku"ya dayandırmaktadır. Bunu ise, ayaklanmadan yarım yüzyıl sonra hatıralarında belirtmektedir. Bu "şüphe", 70 yıllık Türk tarih yazımının Kürtler'le ilgili tezlerine kaynaklık etmiştir. İngiliz belgeleri ve yayınlanan kaynaklar dikkatle incelendiğinde görülür ki; İngilizler'in ayaklanmaya maddi veya manevi; siyasal ya da pratik herhangi bir katkıları olmamıştır. 1919-1926 yılları arasındaki İngiliz belgelerini titizlikle incelemiş olan Ömer Kürkçüoğlu, kitabında, ayaklanmada İngiltere'nin kesin rolünü ortaya koyabilecek bir belgeye rastlanmadığını söylüyor. (12) TKP ve Komüntern bu konuda Türk tezine "teorik katkı"da bulundular. 70 yılın devlet söylemi ile, 70 yılın "sol" teorik söylemi beraberlik arzetti. Bruinessen, yaptığı önemli araştırmasında ayaklanmada İngiliz faktörünün tam olarak ortaya konulmadığını söyler. Mete Tunçay: "Hemen belirtmeliyim ki, resmi ideoloji ile ileri sürülen (ve sol çevrelerce de benimsenen), bu harekete İngiliz kışkırtmalarının yolaçtığı savı, bana inanılması güç görünüyor." (13) İzmir Suikasti girişimi ile ilgili olarak, İzmir'de asılan TPCF milletvekillerinden Rüşti Paşa, olaylar sırasında İstiklal gazetesine verdiği beyanatında "hadiselerde ecnebi parmağı olduğunu zannetmiyorum. Çünkü genç ve Muş memleketin ortasındadır. Ecnebilerle temas etmek maksadı olsaydı, asiler hududa yakın, mesela Zaho'ya çekilir, şimdiye kadar tek bir memurumuzun girmedığı aşiretlerle birleşebilirlerdi" demişti. (Cemal, 52)

Seyyid Abdülkadir o tarihte adım izlenmekteydi. Hiçbir biçimde, İngiliz gizli servisiyle temas kuramazdı. Temas kurulmasına hiçbir resmi otorite izin vermezdi. Şeyh Sait'in İstanbul'la politik-pratik anlamda bir ilişkisi sözkonusu olamazdı. İngilizler'e kadar uzanabilecek ilişkilere sahip değildi. Kaldı ki, KTC, bu süreçte Kürt bölgeleriyle pek ilişki içinde sayılmazdı. Burada akla gelen soru şu: Bütün bu iddiaların kaynağı ne? Kaynak gerçek anlamda günün Kemalist yönetiminin siyasi ilişkileri ve Kürtler'le ilgili politik davranışında yatıyor. Yoksa yönetim, o tarihte İngilizler'le Musul sorunu dışında, ki bu sorun da bir ölçüde çözüm yolundaydı, siyasal anlamda sorun yaşamak, yaşatmak istememekteydi. İngiltere, ilişkilerini Batı'yla geliştirebilecek bir Türkiye'yi özünde istemiş bulunuyordu.

Kaynaklar

- 1- İsmail Göldaş, Kürdistan Teali Cemiyeti. İstanbul 1991, Doz Yayınları
- 2- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 1, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992, s.116
- 3- Behçet Cemal, Şeyh Sait İsyanı. İST. Sel Yayınları 1955
- 4- a.g.e. s.50
- 5- a. g. e. s.63
- 6-Kamuran Gürün, Savaşın Dünya ve Türkiye, Bilgi yayınevi, Ankara, 1986, s. 368
- 7- a. g. e. s. 369
- 8- Ergun Aybars, İstiklal Mahkemeleri (1923-1927) KTBY, Ankara 1982, s. 90
- 9- Metin Toker, Şeyh Said İsyanı, Akis yayınları, Ankara 1968, s. 17
- 10-Vedat Şadilli, Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanları 1, Kon Yayınları, Ankara, 1968, s. 73-74
- 11-İsmet İnönü, Hatıralar, 2. Kitap, Ankara, Bilgi yayınevi,1987, s. 202
- 12-Ömer Kürkçüoğlu, Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)
- 13-Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931) Ankara, Yurt yayınları, 1981, s.130
- 14-Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur Mumcu, Kürt-İslam Ayaklanması (1919-1925) İstanbul, Tekin Yayınevi,1991, s.81

Bütün bu olaylar ve kaynaklar incelendiğinde görülüyor ki, Seyyid Abdülkadir, İngilizler'le ayaklanma konusunda "görüşmemiş"tir. Şeyh Said'in ise bu ilişkilerden haberi olup olmadığına ilişkin en ufak bir bilgi dahi yoktur. İngiliz kışkırtması, o tarihte düzenlenmiş, bir ölçüde "başarıyla yürütülmemiş de olsa" Seyyid Abdülkadir'in idamıyla sonuçlanmış, Toker'in deyiimi ile "Bir James Bond hikayesi gibidir."

1925 Kürt ulusal baskaldırısı

• Osman AYDIN

Kürt ulusal tarihinde, kendisinden önceki ve sonraki Kürt ulusal hareketlerinin adeta kavşak noktasını teşkil eden 1925 Kürt Ulusal Hareketi, çoğunlukla Türk resmi tarih tezinin nitelemesi ve adlandırılmasıyla; "Şeyh Said Ayaklanması" veya "isyani" olarak anılmaktadır. Bir hareketi, hareketin liderinin adıyla adlandırma, hemen bütün Kürt ulusal hareketleri için sözkonusu olmuştur ve Kürtler de spontane olarak, bu adlandırmayı veya uygun nitelemeyi benimsemişlerdir. Resmi tarih tezi bu tavrıyla, Kürt ulusal hareketlerin özünü ve siyasal istemlerini alabildiğine gözden irak tutmaya çalışarak, Kürt halkının kendi tarihlerini algılamakta sapıklık içine düşmelerini ve giderek onların tarih bilinçlerini çarpıtıp, silmeyi hedeflemektedir. Hareketin, **1925 Kürt Ulusal Başkaldırısı** olarak adlandırılmasının doğru olduğunu ve bu adlandırmanın hareketteki Kürt ulusal dinamiklerini ve siyasal istemlerini karşıladığını düşünüyorum.

1925 Kürt Ulusal Hareketi'nin kendisinden önceki hareketlerin zaaf ve motiflerini bünyesinde taşımış olmakla birlikte, yeni siyasal motifleri de bünyesine katarak kendisinden sonraki Kürt ulusal hareketlerine de zaaf ve motiflerini aktarabilmiştir.

Dünya genelinde yaygınlaşan uluslaşma süreci 19. yüzyılın hemen başlarında Kürt halkını da etkilemiş ve bu etkileme, Kürtlerin kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi istemini yoğunlaştırmıştır. Genel ulusçuluk akımlarının gelişmesinin yanısıra, Osmanlı Devleti'nin kendisine yeniden çekidüzen verip özellikle merkezi devlet yapılanması tercihi içine girmesi, 1514'ten bu yana Osmanlı İmparatorluğu içinde özerk yönetimler biçiminde egemenlik hakkını kullanan ve şekillendiren Kürt siyasal yapılarının siyasal egemenlik alanlarını alabildiğine daraltma sonucunu getiriyordu. İmparatorluk yönetiminin bu tavrı, Kürtlerin kendi kaderlerini belirleme arzularını kamçulamış ve bu istem imparatorlukla Kürt mirlikleri arasında kaçınılmaz olan egemenlik çatışmasını yaratmıştır. **1906 Abdurrahman Paşa** önderliğindeki Kürt Ulusal Hareketi, 1880 yılına kadar devletle amansız çatışmalara neden olan Kürt ulusal hareketlerinin başlangıcı olmuştur. Bu tarihi kesit içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun **üniter** devlet kurma tercihinin doruğa çıktığı **2. Mahmud** dönemi ile en büyük Kürt ulusal direnişi olan Bedirhan Bey önderliğindeki Kürt ulusal hareketinin çalışması tesadüfi değildir. Kürt ulusal hareketleri açısından bu dönem, üç ana karakteristik göstermektedir.

1) Kürt Mirlikleri, üniter devlet yapılanması karşısında kendi siyasal erklerini kaybetmemek için imparatorluğa karşı silahlı başkaldırıda bulunma hususunda ısrarlı olmuşlardır. Bu dönemdeki hareketlerin hepsinde önderlik, geleneksel Kürt siyasal ve

Kürtlerin, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti içinde eşit haklara sahip bir unsur olarak siyasal yaşamlarını sürdürecekleri vaadlerine karşın, gerek **Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve gerekse 1924 Anayasası'nın ilanı ile, Kürtler siyasal arenadan tamamen silinmek istenmişlerdir. Hatta bu düzenlemeler Kürtleri'ni inkar etmekle kalmamış; aynı zamanda hem Kürtleri hem de Kürdistan'ı parçalamak uğruna, Kemalist yönetim, kendi devletinin varlık nedeni olan Misak-ı Milli'den de vazgeçebilmiştir.**

sosyal önderliklerinden olan **Mirler**'de olmuştur. Hareketin tabanını ise, aşiret motifi içinde örgütlenmiş olan Kürt köylüleri oluşturmaktaydı.

2) Önderlik kurumunu Mirler üstlenince, doğal olarak onların siyasal istemlerinin kapsadığı coğrafya, onların egemenlik alanları ile sınırlıydı. Yani bu hareketlerin tüm Kürdistan'ı kapsayan bir coğrafya ile çakışan siyasal istemleri yoktu. Hareketler, mirliğin egemenlik alanıyla orantılı olarak **lokaldı**.

3) Bu dönem içindeki Kürt ulusal hareketlerinin siyasal istemleri, **otonomi** idi. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak ve bağımsız bir devlet kurmak gibi siyasal bir tercih henüz sözkonusu değildi.

1880 yılından sonra Kürt ulusal tarihinde, Kürtlerin siyasal istem ve tercihlerinde ve örgütlenme yapılarında yeni bir dönemi görmekteyiz. Miri önderliklerin yönettiği Kürt ulusal hareketleri yenilgiyle sonuçlandıkça, önder kadrolar ve aileleri çoğunlukla İstanbul'a ve imparatorluğun Kürdistan'dan uzak olan kentlerine sürüldüler. Doğal olarak, Kürdistan'da özellikle 1850'lerden sonra sosyal ve siyasal önderlik kurumunda büyük bir boşluk doğdu. Bu boşluğu süreç içinde, geleneksel tarikat örgütlenmesinden gelen şeyhlik kurumu üstlenmeye başladı. Şeyhlik kurumu mirlik kurumuna oranla daha yaygın nüfuz alanlarına sahipti ve geneldi. Aşiret bağlamında bir bağlantıları olmadığı için saygınlıkları ve etkileri bütün Kürdistan genelinde geçerli oluyordu. 1880 yılında **Nehri şeyhi Seyyid Ubeydullah** önderliğinde başlayan hareketi, Kürt ulusal mücadelesinin ikinci evresi olarak algılamak mümkündür ve bu evrede siyasal istemlerde ve örgütlenme biçiminde yeni özellikler gözlemlenmektedir.

1) Bu dönemde Kürt ulusal hareketlerinin önderliğini geleneksel **şeyhlik** kurumu üstlenmiş ve **aşiret** örgütlenmesinin yanısıra **tarikat** örgütlenmesi de hareketlerin ana motiflerinden biri haline gelmişti. Hareketlerin tabanını oluşturan Kürt köylük kesimi, çoğunlukla bu geleneksel örgütlülük yapılanmalarından gelmekteydi.

2) Siyasal istemlerin kapsadığı coğrafya genişlemiş ve bütün **Kürdistan**'ı kapsar hale gelmiştir. Şeyhlik kurumunun toplum içindeki etkinliği ve tarikat örgütlenmesi bu tercihe uygun bir statüydü.

3) Hareketin siyasal coğrafyası genişleyince doğal olarak siyasal istemlerin çerçevesinin de buna uygun olarak değişmesi gerekirdi. Nitekim, bu dönemde artık otonomi yerine **bağımsızlık** siyasal istem olmuştur.

Kürt ulusal başkaldırılarının üçüncü dönemini 1920'den başlatmak mümkündür. 1900 yılının hemen başından itibaren Kürtler, özellikle İstanbul'da yoğun bir örgütlenme içine girmeye başladılar. Bu dönemde kurulan örgütleri tam anlamıyla birer siyasal parti olarak nitelemek mümkün olmamakla birlikte, bunlardan bazıları siyasal parti işlevlerini üstlenir bir tavır ve görünüm içinde olmuştur. Koçgiri Kürt Ulusal Ayaklanması'nın ardından bu yapıyı az da olsa görmek mümkündür. Ama asıl siyasal örgütlenme, bilinen adıyla **Azadi**'nin 1922 yılında kurulması ve Kürtlerin bağımsız bir devlet olma siyasi arzusunu taşımasıyla başladı. 1925 Kürt Ulusal Hareketi, bu örgütlü yapının istemleri doğrultusunda başlamıştır. Ancak bu hareketi bir örgütün planladığı, fakat yönetemediği bir hareket olarak nitelemek mümkündür. Bu tarihten sonra Kürt ulusal hareketlerinin üçüncü evresi olan **siyasal örgütlülük evresi başlayacak** ve Kürt siyasal yaşamına artık **siyasi örgüt** motifi girecektir.

Kürtlerin, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti içinde eşit haklara sahip bir unsur olarak siyasal yaşamlarını sürdürecekleri vaadlerine karşın, gerek **Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve gerekse 1924 Anayasası'nın ilanı ile, Kürtler siyasal arenadan tamamen silinmek istenmişlerdir. Hatta bu düzenlemeler Kürtleri'ni inkar etmekle kalmamış; aynı zamanda hem Kürtleri hem de Kürdistan'ı parçalamak uğruna, Kemalist yönetim, kendi devletinin varlık nedeni olan Misak-ı Milli'den de vazgeçebilmiştir. Bu durum Kürtlerin kendi ulusal haklarını elde etmek için yoğun bir çaba içine girmelerine neden olmuştur. Kemalizm'in **teklük** esasını kaçınılmaz bir tercih olarak kabullenmesi üzerine, **tek devlet, tek millet, tek dil, tek parti, tek şef** kurumları hayatın her alanına egemen kılınca, bundan Kürtlerin fazlasıyla rahatsız olmaları doğaldı. Bu rahatsızlıkları 1925 yılında silahlı bir ayaklanmaya dönüştü.**

1925 Kürt Ulusal Hareketi, resmi tarih tezinin iddia ettiği gibi ne bir irtica hareketidir, ne de bu hareketin arkasında dış güçlerin kışkırtması vardır. Hareketin başında dinsel kurumdan gelen birinin önder olarak bulunması ve

hareket boyunca kitlelerin katılımını sağlamak için sıkça dinsel motiflerin kullanılmış olması, hareketin bir irtica hareketi olarak nitelenmesine yetmemektedir. Kamuoyu önünde olmamakla birlikte başında beri devlet de hareketin tamamen ulusal nitelikli bir hareket olduğu yönünde çeşitli ağızlarından defalarca itiraflarda bulunmuştur. Hareket boyunca, hareketin sırtı İstanbul'a ve hilafete dönüktür. Hareketin yönü hep Kürdistan'a ve onun ulusal iç dinamiklerine dönük olmuştur.

Bu hareketi dış devletlerin desteklediğine ilişkin tek bir belge yoktur. Hatta o dönemde Fransızlar, İngilizler ve Sovyetler şu veya bu ölçüde Kemalist yönetimi açık veya kapalı desteklemişlerdir. Resmi tarih tezinin iddiasının aksine, İngilizler hareketi desteklememişlerdir. Bunun da ötesinde İngilizlerin bu hareketi desteklemeleri için mantıklı bir neden de bulunmamaktaydı.

İddia edildiği gibi hilafeti geri getirmek isteyen bir hareketin İngiliz çıkarları ile ters düştüğü açıktı. O dönemde pek çok sömürgesi müslüman olan İngilizlerin, bu müslüman sömürgelerin etkin bir kurum etrafında birleşmeleri onlar açısından istenir bir durum değildi. Ayrıca Kemalist yönetim kendi devletinin varlık nedeni olan Misak-ı Milli'den vazgeçerek, Musul ve Kuzey Irak'ın kaderini Cemiyeti Akvam'a havale etmekle, buraları başından İngilizler'e sunmuş olmaktadır. Bu durumda İngilizlerin Kemalist yönetim yerine Kürtleri tercih etmeleri de düşünülemezdi. Devlet, zaten bütün Kürt ulusal hareketlerinin altında **"dış parmak"** bulunduğunu söyleyebilmiştir. Bu tavrı ile hem iç kamuoyuna şövenizmi enjekte ederek güdüm altında tutmak hem de dış politikasında bu söylemini bir tehdit ve caydırıcılık unsuru olarak kullanmak istemiştir.

Hareketin başarısızlığa uğramasından sonra, devlet, Kürt sorunu ciddi biçimde eğilmiş ve Kürtleri'ni ciddi bir sorun olmaktan çıkarmak için bilinen adıyla **"Şark Islahat Planı"** adıyla bir dizi uygulamayı planlayarak, 70 yıllık uygulamasının temelini atmıştır. O günden bu yana süregelen uygulamalar, üç özel uygulamayı süreç içinde kurmuştur: **Asimilasyon, sürgün (iskan), kıyım**. Devleti yöneten Kemalist azınlık, bununla da yetinmemiş, 1925 Hareketi'ni bahane ederek iç muhalefeti ve basını da tasfiye edip 70 yıldır topluma demokrasi hayalleri ve sandıklarını yaşatmayı başaramıştır. O günden bu yana devletin iç ve dış politikası Kürt sorunu temel alınarak şekillendirilmiş ve uygulanmıştır.

Bu yazıda, 1925 Kürt Ulusal Hareketi'nin, Kürt ulusal mücadelelerinin seyri içindeki yerini ve bulunduğu kategoriyi belirterek, ana başlıklar halinde bazı belirlemelerle yetinmek zorunda kalıyoruz. Meseleyi bütün yönleri ile irdelemek, elbette ki daha geniş bir çalışmanın çerçevesi içinde olabilecektir.